

УДК 316.752

Л.Новікова науковий співробітник
Київського міжнародного інституту соціології

Ціннісні відмінності поколінь в сучасному українському суспільстві

У статті аналізуються ціннісні відмінності поколінь (в системі матеріалістичних-постматеріалістичних координат, за Р.Інгелхартом) та детермінанти їх диференціації. Виявлено, що ціннісна свідомість чотирьох базових поколінь (виділених через соціальний контекст формативного періоду) має синкретичний характер із переважанням матеріалістичних цінностей безпеки та зовнішніх авторитетів, а постматеріалістичні ціннісні орієнтації різняться представників поколінь і більше характерні для молодшого покоління «незалежності». Це можна трактувати як один з проявів суттєвих змін у соціокультурній спадковості, тобто якщо для європейських суспільств міжгенераційний ціннісний зсув відобразився у відмінностях між довоєнним та післявоєнним поколіннями, то для вітчизняного суспільства цей зсув простежується стосовно поколінь радянського суспільства та покоління незалежної України.

Ключові слова: цінності, матеріалістичні та постматеріалістичні цінності, покоління.

The article analyzes value differences of generations (in the materialist-post-materialist system of coordinates, according to R.Inglehart) and determinants of its differentiation. It was found that value consciousness of 4 basic generations (defined by social context of formative period) has syncretic nature with the predominance of materialist values of security and external authorities, and post-materialistic value orientations distinguish representatives of generations and characterize younger generation of "independence". This can be interpreted as a manifestation of significant changes in the socio-cultural inheritance that is if intergenerational value shift in European societies represented in the differences between pre-war and post-war generations, for domestic society this shift can be traced regarding generations of Soviet society and generation of independent Ukraine.

Keywords: values, materialist and post-materialist values, generations.

В умовах трансформаційного суспільства актуалізується потреба зрозуміти (за допомогою дослідницьких методів соціальної науки) ціннісні точки солідаризації поколінь та глибину й вектори ціннісних конфліктів у вітчизняному суспільстві. У багатьох роботах, які аналізують соціальну динаміку пострадянських суспільств, зазначається, що інерція соціальних установок і цінностей є тим самим людським фактором, який гальмує економічні та політичні зміни, і причини цієї інерційності дослідники бачать саме в міжпоколінному характері змін у свідомості та стереотипах поведінки.

Як зазначає Ю.Левада, «тільки в умовах поколіннєвих розривів та криз виникає і сама проблема поколінь у різних її вимірах» [Левада, 2001: с.7]. А такі кризи та зміни зумовлені вже не зміною демографічних когорт, а впроваджені певними групами еліт та інституційними структурами. Для українського суспільства дана проблематика найбільш яскраво постає у зв'язку з проблематичністю намірів вступу до ЄС (та, в першу чергу, Євромайдану, як її прояву). Нерівномірність зміни цінностей накладає відбиток на «різноспрямованість» різних соціальних груп, в т.ч. поколінь, на їх очікування та реакції на зміни в суспільстві. Виявлення та аналіз ціннісних відмінностей поколінь (наскільки глибоко модернізація їх цінностей відбулася) у вітчизняному суспільстві дозволили б визначити можливості та перепони на «шляху до Європи».

Наукова проблема : невідповідність між численними емпіричними фактами ціннісних відмінностей представників різних вікових груп та відсутністю емпірично обґрунтованого знання щодо ціннісних відмінностей або подібності поколінь в сучасному українському суспільстві. Також потребує наукового визначення модель чинників (яка включатиме поколіннєву приналежність як один з факторів), що обумовлюють ціннісну диференціацію. Результатом дослідження також має стати відповідь на питання про те, наскільки концепція міжгенераційної зміни цінностей Р.Інгелхарта здатна пояснювати ціннісну диференціацію свідомості різних поколінь в українському пострадянському суспільстві.

1. Інтерпретація основних понять дослідження

Категорією цінностей оперують практично всі галузі суспільно-гуманітарного знання. У вітчизняній соціології суттєвий внесок в розвиток її теоретичних інтерпретацій зроблений В.Бакіровим, Л.Оссовським, А.Ручкою, Л.Сокурянською, Л.Сохань [Ручка, 1976; Бакиров, 1988; Сокурянська, 2007; Ручка, 2009]. На сьогодні можна вважати прийнятим наступне визначення: «**цінності** – це узагальнені уявлення людей про цілі та засоби їх досягнення, про норми поведінки, які втілюють історичний досвід і концентровано виражають культурний зміст окремого етносу і всього людства. Це існуючі у свідомості кожної людини орієнтири, з якими індивіди і соціальні групи співвідносять свої дії» [Лапін, 1996] Ціннісні особистості виступають в якості основи для формування життєвої стратегії, багато в чому визначають лінію професійного та духовно-морального розвитку. У цьому ж ключі російський дослідник динаміки цінностей М. Лапін відзначає, що «цінності виступають глибинними орієнтирами» (часто ідеалами), «з якими індивід чи група співвідносить власні дії, формуючи, таким чином, конкретні типи соціальної поведінки» [Лапін, 1996: с.3]. Об'єкт дійсності впливатиме на вчинки людини лише за умови, коли вона усвідомлює зв'язок його властивостей зі своїми потребами та інтересами, при цьому велике значення у функціонуванні індивідів та груп має визнання чого-небудь цінністю, що супроводжується суб'єктивним визначенням (не-)матеріального об'єкта в якості необхідного, потрібного, корисного. Цінності, що вироблені тією чи іншою культурою, засвоюються безпосередньо протягом соціалізації. У процесі неї формуються уявлення про світ, устремління, інтереси, відбувається залучення до духу культури, ідей певної епохи, народу.

Дослідження соціологів, філософів, психологів наочно демонструють багатогранність і складність цього явища. Оскільки цінності відіграють ключову роль у формуванні особистості (та її поведінки), узагальнюючи

науковий ресурс даного питання, можна виділити чотири основних функції, які виконують цінності : інтегруюча, регулювання індивідуальної поведінки (саме ця функція детально розкривається у диспозиційній теорії регулювання соціальної поведінки В.О.Ядова та його колег [Ядов, 1979]), ідентифікаційна, обґрунтування оцінки (оцінювання).

Інтерпретація поняття ціннісних орієнтацій відбувається, в основному, у двох напрямках: як ідеологічних, політичних, моральних, естетичних та інших підстав оцінки людиною соціальних об'єктів і подій та як способу організації людиною своєї поведінки відповідно до усвідомлених нею мотивів, що відіграють роль смислотворчих орієнтирів особи. У визначенні поняття «*ціннісних орієнтацій*», яке відображає стійке вибіркове ставлення індивіда чи групи до сукупності благ й ідеалів, ми підкреслюємо саме регулятивно-діяльнісний аспект, їх важливість для регламентації, впорядкування соціальних дій. Ціннісні орієнтації обумовлюють спрямованість дій індивіда на певну ціль (чи цілі) в конкретній сфері взаємодій, визначають способи її досягнення. Ціннісні орієнтації формуються при засвоєнні соціального досвіду і проявляються у цілях, переконаннях, усвідомлених інтересах та інших елементах внутрішнього світу особи, реалізуючись в її поведінці.

Зважаючи на те, що в умовах трансформаційних перетворень практично у всіх сферах життя суспільства є суттєвими зміни ціннісної свідомості та поведінкових практик, необхідно зазначити міждисциплінарний підхід А. Лобанової та Н. Чутової до концептуалізації поняття ціннісних орієнтацій в сучасному суспільному контексті. Вони пропонують розглядати їх «як усвідомлено-мотивований самоідентифікуючий вибір людиною життєво пріоритетних для неї суспільних цінностей, зразків, установок, а також раціональних моделей у... постійно змінюваній соціальній дійсності для досягнення тактико-стратегічних особистісних цілей» [Лобанова, Чутова, 2009: с.92]. Таке визначення відображає динамічний характер ціннісних орієнтацій, уточнюючи їхню роль в процесі розвитку особистості під впливом соціальних змін.

Поняття *ціннісної свідомості* вказує на цілісну структуровану систему цінностей (орієнтирів), яка залежно від суспільної та життєвої ситуації індивіда, може мати різний ступінь актуалізованості, стійкості і регуляційного потенціалу. Вона виступає особливою формою осягнення і відображення реальності, «суб'єктивним образом об'єктивних значимісних відносин, що виникають між людьми та світом у процесі діяльнісного освоєння останнього» [Бакиров, 1988: с.31]. Таким чином, цінності (як взірці) та ціннісні орієнтації (як регулятор діяльності щодо цілі-ідеалу) поруч з установками виступають структурними компонентами ціннісної свідомості особистості.

Методологічні основи соціологічного аналізу поколінь заклав К. Мангейм в роботі «Проблема поколінь». Через протиставлення він визначає покоління та клас як горизонтальний та вертикальний типи сегментування суспільства в історичній перспективі. К. Мангейм охарактеризував покоління через конкретне становище у соціумі, специфічний взаємозв'язок між його предшавниками та єдність різних у віковому співвідношенні соціальних груп. Зміна поколінь розуміється як універсальний процес, «заснований на біологічному ритмі людського життя, внаслідок якого в культурному житті з'являються нові учасники, тоді як старші актори цього процесу поступово зникають; члени будь-якого даного покоління можуть діяти тільки в хронологічно обмеженому відрізку історичного процесу, і необхідно тому постійно передавати накопичену культурну спадщину» [Mannheim, 1952: с. 292].

З точки зору Х. Ортеги-і-Гассета, покоління реалізується на історичній арені як суб'єкт історичної діяльності, дотримуючись політичних ідей свого часу. Він умовно розділив час динамічної експансії покоління (близько 30 років) на два періоди, під час яких спочатку нові ідеї та смаки поширюються, а згодом затверджуються і домінують.

У радянський період найбільш ґрунтовні дослідження поколінь, що враховували зокрема вивчення їх самоідентифікації та цінностей, були проведені М.Тітмою, Б.Урланісом, Ф.Філіпповим, В.Шубкіним [Урланис, 1968; Титма, 1986].

У пострадянській соціології з'являються роботи, присвячені соціальному розвитку вікових груп. Важливість даної проблеми підкреслює і Ю.Левада, стверджуючи, що «розрив поколінь», про який прийнято говорити, - це, по суті, ціннісний розкол в системі. Такий розкол є можливим за певних обставин соціально-історичного розвитку.

Між тим знаково, що результати дослідження Беляєвої свідчать швидше про ціннісну солідаризацію вікових когорт в пострадянському російському суспільстві, ніж про ціннісні розколи. «Ціннісні орієнтації старших когорт не вступають у конфронтацію з цінностями більш молодих, вони немов слідує за ними з деяким запізненням. Прихильність основним правам і свободам, при одночасному бажанні дотримання порядку і законності, складають базу суспільного консенсусу всіх вікових когорт в Росії» [Беляєва, 2004: с. 40]. Разом з тим «є підстави говорити про те, що в Росії формується нова культура молодого покоління<...> Зміст цієї культури складе новий спосіб самовизначення і самоствердження покоління в мінливих умовах нової інституційної матриці, способів співвіднесення з традиційними культурними цінностями і освоєння прогресивних ліберальних цінностей.» [Беляєва, 2004: с. 41]. Звісно, що культура молодого покоління внутрішньо структурована, як і в цілому суспільства. Індивідуалізація свідомості і поведінки, відмова від патерналізму є важливою передумовою модернізації суспільства, що, однак, не суперечить необхідності продуманої державної політики, яка сприяла б позитивною, з точки зору суспільства, соціалізації молодого покоління. Подібне простежується і в українському суспільстві, про що свідчать результати досліджень цінностей української молоді, насамперед, студентства [Кіпень, 2001; Сокурянська, 2007; Новікова, 2014].

У вітчизняній соціології проблематика цінностей саме поколінь поки що не представлена (віковий аспект цінностей аналізується в моніторингових дослідженнях, але тільки з точки зору вікових когорт молоді, дорослих та людей старшого віку). Якщо покоління та вік фігурують в дослідженнях, то або у зв'язку з ширшим набором соціальних очікувань та орієнтацій (наприклад, «серед об'єктивних змінних, які корелюють із вибором політичної сили, виявився вік : для молодшої когорти характерний вибір ліберального кластера, який, в свою чергу, пов'язаний з продемократичними ціннісними орієнтаціями» [Колодий, 2007: с.148]), або в якості так званих поколінь «батьків» та «дітей» [Сокурянська, 2007]. Іноді також зустрічається аналіз поколінь в термінах «програшу» та «виграшу» від соціальних трансформацій (наприклад, «старші консервативні, не знаходять

опори в реальності і звертаються до традиційних для них цінностей і політичних уподобань, стереотипних інвектив і зразків <...> молоді ж, гуртуючись в "команди" і корпорації, схильні шукати шанси в економічній і соціальній грі, що протікає за незрозумілими для більшості старших правилами» [Макеев, 1996]).

На пострадянському просторі одним з найживаніших визначень покоління належить Б.Дубіну. Згідно з ним, «покоління – це нормативна рамка уявного співвіднесення з іншими «по горизонталі», такими ж, як «ти» [Дубин, 2005: с.63] У категорії та мові поколінь з'єднуються уявлення про межі одного покоління, що припускають спільні для нього соціальні та культурні норми, типові реакції, а також загальні символи, які об'єднують одне або декілька сусідніх поколінь.

Для даної роботи, вважаємо, найбільш евристичним буде таке синтетичне визначення центрального поняття дослідження: **покоління** – це відносно автономні соціальні спільноти, об'єднані спільною історичною локалізацією і відповідно подібним історичним досвідом проживання значимими соціальними ситуацій, загальними характеристиками на індивідуальному та системному рівні, найбільш загальною конфігурацією життєвого шляху.

Структурна модель покоління за Г.Беккером [Becker, 1992: с.35], на яку ми спираємось у дослідженні, представлена у *Додатку 1*. Під соціальним контекстом маються на увазі найбільш важливі події формативного періоду, система соціалізації. Під системними характеристиками – обсяг і склад когорт, які складають покоління, поколіннева культура, поколінневі спілки. Біографічні характеристики покоління – це життєвий шлях, ціннісні орієнтації та поведінкові зразки. Цінності – це частина культурної підсистеми суспільства, а їх трансляція є системною характеристикою суспільства. Розглядаючи системно, цінності поколінь формуються під впливом суспільно-історичного контексту. Цінності обумовлюють установки представників покоління, те, як вони поводитимуть себе в якості соціальних акторів.

Питання щодо вікових «рамок» поколінь є дискусійним, в основному через те, що більшість дослідників визнають, що покоління часто можуть перетинатися, а також проблематичним є питання критеріїв їх виділення. У даній роботі ми переважно орієнтуємось на дослідження В. Семенової, у працях якої покоління обмежуються як 5-річними, так і 10- та 20-річними інтервалами.

Відбір нами дрібніших вікових інтервалів (десятиріч) для виділених поколінь зумовлений тим, що такий підхід є відносно більш чутливим у порівнянні з «традиційним» розподілом вікових когорт. [Беляева, 2004]

Історична подія як факт, що справив на долю соціальної спільноти найбільший символічний вплив, що визначив «дух часу» багато дослідників вважають однією з найбільш істотних точок відліку у визначенні умовних кордонів поколінь, проте відзначають, що такі кордони завжди досить умовні, як і типи їх представляють. Недарма в найбільш загальноприйнятій класифікації поколінь в Західній Європі, здійсненій на базі численних емпіричних даних, підставою класифікації також служать великі події епохальної значущості, відповідно виділяють довоєнне, повоєнне покоління, «покоління протесту» (Молодіжної революції) [Becker, 1992]. Природно, що кордони між такими умовними поколіннями будуть розмитими, але основним критерієм буде ефект впливу історичної події на більшість генерації, яка народилася протягом певних десятиліть: сучасники (або учасники, або свідки) соціальних процесів, під впливом яких формувалися певні генерації.

Виходячи з викладеного вище матеріалу, ми підкреслюємо, що вивчення динаміки затвердження нових поведінкових стереотипів, цінностей, переплетення у різних вікових когорт традиційних і сучасних цінностей, успадкованих культурних традицій і засад, а також нових глобальних тенденцій стає необхідним елементом знання сучасного стану суспільства, його потенційних можливостей в рамках того чи іншого сценарію суспільного розвитку.

2. Аналітичне розрізнення поколінь в сучасному українському суспільстві

У межах даної роботи ми визначаємо чотири покоління сучасного українського суспільства через характеристики їх формативного періоду (соціалізації у перші 15-20 років життя представників покоління). Результат застосування цього підходу представлений у *Таблиці 1*. Тож об'єктом дослідження виступатимуть наступні покоління українського суспільства (найменування вказують на центральні події, що припали саме на роки народження представників покоління): народжені перед Другою світовою війною (1930-1939 р.н.), "післявоєнне покоління" (1950-1959 р.н.), покоління народжених у період "застою соціалізму" (1970-1979 р.н.), покоління "незалежності" (1989-1993 р.н.).

Представники перших трьох досліджуваних поколінь були народжені за радянської доби, наймолодшого – на її зламі. Підкреслимо, що до покоління «незалежності» можна віднести народжених з 1989 року (період краху СРСР, становлення незалежної України, прийняття її Конституції, впровадження національних інститутів і політики), однак емпіричний матеріал, на якому здійснюється аналіз, дозволяє дослідити респондентів до 1993 р.н. включно. На момент проведення опитування в рамках 6-ї хвилі Світового дослідження цінностей (2011 рік) перше покоління можна назвати умовно «70-річними», друге – «50-річними», третє – «30-річними», а четверте – «20-річними».

Таблиця 1

Соціально-історичні характеристики виділених чотирьох поколінь сучасного українського суспільства

Покоління	Центральні історичні події, що припали на дитинство його представників	Соціальний контекст формативного періоду його представників
Народжені перед II світовою війною (1930-1939 р.н.)	Сталінські репресії, Друга світова війна, Голодомори в Україні 1932-1933 та 1946-1947 років.	Екзистенціальна незахищеність, тоталітарний режим

«Післявоєнне» покоління (відлиги) (1950-1959 р.н.)	«Відлига», часткова десталінізація, діяльність шістдесятників. Перший політ людини в космос.	Часткова лібералізація суспільно-політичного життя; поліпшення життєвого рівня трудящих; освоєння цілих земель.
Народжені у період «застою соціалізму» (1970-1979 р.н.)	Період «Застою» та перший етап Перебудови, гонка озброєнь.	Попит на масову вищу освіту; тотальний дефіцит; розповсюдження «тіньових» відносин та зародки подвійного інституціонального регулювання.
Покоління «незалежності» (1989-1993 р.н.)	Кінець Перебудови, розпад Радянського Союзу, проголошення незалежності України, економічна криза 1990-х років.	Подвійна інституціоналізація як характеристика соціальної системи; переформатування економічного та політичного життя

Отже, виділяючи покоління, ми маємо на увазі спільність соціальних умов їх формування та життєвого досвіду, спільність вирішуваних суспільних завдань, подібність поколінневої свідомості. Ця подібність формується в конкретний хронологічний період, протягом якого живе і діє дане реальне або умовне покоління.

3. Концепція «ціннісного зсуву» Р.Інглхарта та методологія її застосування в емпіричному дослідженні

Для ціннісного підходу Р. Інглхарта характерний акцент на уявленні про нерозривний взаємозв'язок культури (перш за все, цінностей) з соціетальними процесами. Для нашого дослідження наріжними є дві гіпотези, що лежать в основі теорії американського соціолога. Гіпотеза ціннісної значимості того, чого бракує передбачає, що найбільшу суб'єктивну цінність для індивіда (чи групи) відіграє те, чого не вистачає, «дефіцитне благо». Гіпотеза соціалізаційного лагу стверджує, що стан соціально-економічного середовища і ціннісні пріоритети співвідносяться не безпосередньо: цей зв'язок опосередкований часовим лагом. Базові цінності відображають умови років життя індивіда до повноліття. Тобто після періоду різкого зростання економічно-фізичної безпеки має пройти певний часовий проміжок, після якого стане відчутною (і фіксованою) різниця ціннісних пріоритетів поколінь і політичні зміни, що зумовлені ними.

Згідно концепції Інглхарта культура змінюється поступово, відповідаючи на виклики внутрішнього і зовнішнього середовища з можливим «соціальним лагом». «Зміни у соціально-економічному оточенні, впливаючи на життєвий досвід індивідів, тим самим сприяють переформуванню переконань, позицій та цінностей на індивідуальному рівні» [Inglehart, 1997: p.39] Логіка нашого аналізу узасаднюється на наступному смислому ланцюгу: ціннісні орієнтації складають змістовну сторону спрямованості особистості, відображають внутрішню основу її ставлення до дійсності, проявляються у системі фіксованих установок і, таким чином, регулюють дії особи в конкретній ситуації. Міжгенераційні зміни ціннісних орієнтацій розуміються вченим як перехід від цінностей фізичної та економічної безпеки до цінностей самовираження та гідної якості життя (від забезпечення (індивідуального) виживання до максимізації суспільного благополуччя).

Саме Інглхартівська «опозиційна» типологія традиційних/секулярних цінностей (що відображають різну міру значимості, поваги до і взагалі потреби у політичних лідерах і авторитетах) та цінностей виживання/самовираження (які ідентифікують різні ступені екзистенціальної безпеки і відповідні їм орієнтації на економічний захист і силу держави/саморозвиток і свободу) буде використана в нашому дослідженні ціннісних відмінностей поколінь. Ми вважаємо, що теорія постматеріалізму добре відображає механізм переходу до «європейських» цінностей, а відповідна їй методологія дозволяє дослідити те, наскільки конкретне суспільство та окремі його групи просунулись на шляху до цих цінностей.

Основні гіпотези нашого дослідження :

1. Постматеріалістичні цінності переважно зосереджені у наймолодшого покоління «незалежності», представники якого народились та соціалізувались уже в пострадянському, більш відкритому українському суспільстві. І хоча 1990-і роки для українського суспільства позначились економічною кризою та політичним переформатуванням, все ж суспільство набуло нової якості, а молодь, що виросла вже у цьому суспільстві, підпадає під вплив нових глобальних тенденцій і нових цінностей. Також ця гіпотеза ґрунтується на двох базових гіпотезах теорії Р. Інглхарта: про ціннісну значимість того, чого бракує, і про соціалізаційний лаг.

2. Цінності самовираження значимо більше притаманні поколінню «незалежності» та «післявоєнному» поколінню у порівнянні з поколіннями, народженими до Другої світової війни та у період «застою соціалізму», формативний період яких відзначався високим рівнем екзистенціальної незахищеності, незадоволеністю матеріальних потреб, проявлятимуть переважно цінності виживання.

Також припускаємо, що значимі ціннісні відмінності не будуть спостерігатись за характеристиками соціального походження (національність і регіон проживання), але цінності значимо пов'язані з факторами соціального досягнення (як-то здобутий рівень освіти, класова самооцінка). Ступінь урбанізованості місця проживання ймовірно впливає на ступінь модернізації ціннісної свідомості респондентів (для вихідців з міст з розгалуженою доступною інфраструктурою більше притаманні постматеріалістичні цінності, і навпаки).

4. Характеристика емпіричної бази та логіка перевірки гіпотез

Для досягнення мети даного дослідження було використано масив даних Світового Дослідження Цінностей (World Value Survey) 6 хвилі (в Україні – 2011 р.), яке є довгостроковим порівняльним проєктом, за допомогою якого можна дізнаватися про основні риси і цінності окремих суспільств. Можна сказати, що це єдине джерело емпіричних даних про світогляд і цінності людей, зібраних практично по всьому світу. З 1988 року проєктом керує Р. Інглхарт, на теоретичні та методичні розробки якого ми спираємось у даній роботі. Перше

опитування в Україні в рамках цього проекту проводилося в 1996 р. Науковий керівник проектів в Україні – О.М. Балакірева.

Для відбору учасників опитування в СДЦ застосовується випадкова вибірка (генеральна сукупність – це населення старше 18 років; $N = 1500$). Нами використовуватимуться питання «подвійного вибору» цінностей (3 пари виборів), а також змінні, що вимірюють соціально-демографічні характеристики індивідів.

Логіка перевірки висунутих гіпотез є наступною:

- на базі змінної «рік народження респондента» створити нову змінну, чотири категорії якої відповідатимуть чотирьом виділеним поколінням ($N_1=770$), а через кростабуляційний аналіз описати соціально-демографічні «портрети» поколінь;

- визначити розподіл цінностей у ціннісній свідомості населення України в цілому та окремих поколінь на основі одномірного аналізу даних щодо розподілу цінностей (за шкалою Інглхарта) в першому та другому ціннісних виборах;

- шляхом перекодування створити три зміни, що відповідатимуть трьом ціннісним «субшкалам», кожна з яких ґрунтується на парі ціннісних виборів (це відповідно шкали «(зовнішній) авторитет / самоврядування», «безпека / свобода (виживання / самовираження)», «державна / особистість») та здійснити інтерпретацію значень (категорій) цих шкал. Визначити ціннісні профілі поколінь за цими субшкалами та здійснити їх порівняння. Перевірити значущість ціннісних відмінностей за допомогою критерію χ^2 та коефіцієнта Крамера;

- розрахунок інтегральної змінної цінностей, які вимірюються у просторі матеріалізму/постматеріалізму, та здійснення інтерпретації значень (категорій) цієї шкали як ціннісноорієнтованих типів. Визначити й порівняти «обсяг» типів ціннісної свідомості (за інтегративною змінною) представників різних поколінь, перевірити зв'язок (та його силу) між ціннісною постматеріалістичністю та приналежністю до покоління;

- перевірити наявність впливу інших змінних (соціально-демографічних параметрів, як-то рівень освіти, регіон та тип місця проживання тощо) на ціннісну диференціацію. Якщо вплив певної (чи кількох) змінних буде виявлено, створити статистичну модель зв'язку між даними параметрами та цінностями.

5. Структура ціннісної свідомості чотирьох поколінь сучасного українського суспільства

Перші ціннісні вибори відповідають «чистим» матеріалістичним орієнтаціям на забезпечення порядку, обороноздатності суспільства та стабільного економічного розвитку, який причому залежать від зовнішніх авторитетів в обличчі сильної держави. Це стосується і населення в цілому, і окремих поколінь. Наприклад, сукупна частка (за двома категоріями змінної) матеріалістів за першим ціннісним вибором серед усіх респондентів на шкалі «виживання/ самовираження» складає 79%, на шкалі «державна / особистість» - 86,5%. Серед покоління «незалежності» тих, хто обрав матеріалістичну цінність підтримання порядку в країні, майже 37%, у той час як серед інших трьох поколінь таких більше 40%. Можна припустити, що на цю відмінність впливає суспільний контекст формування перших трьох поколінь : вони народилися та виростили в умовах радянської сильної держави, регулятивна функція якої (щодо всього кола суспільних відносин) закріплювалась на ідеологічному рівні. Подібна установка, підкріплюючись з роками, ретранслюється у зазначену цінність. Так само, серед наймолодшого покоління більше, ніж в інших трьох, представлена постматеріалістична цінність самовираження, а от захист свободи слова частіше обирали і «післявоєнне», і покоління «незалежності» (що частково підтверджує нашу другу гіпотезу).

А от розподіли других ціннісних виборів вказують швидше на змішаність (чи навіть еклектичність) ціннісної свідомості усього населення та окремо поколінь. Серед усіх громадян України 45% обрали «Більше зважати на думку людей на роботі і в суспільстві» як другу за важливістю цінність (а серед народжених у період «застою соціалізму» таких половина), а «Зробити красивішими міста і села» вибрали близько чверті населення (найбільша частка таких постматеріалістів серед наймолодшого покоління – 30%). На інші два матеріалістичні вибори за шкалою «авторитет/ самоврядування» серед усього населення припадає по 15%. Тобто за умови забезпечення економічного зростання та обороноздатності, населення готове до самоорганізації та ініціативності (і, як поведінкова реалізація цінності, до створення й розвитку громадянського суспільства). У той же час, розподіл других ціннісних виборів поколінь на шкалі цінностей «виживання/ самовираження» демонструє вищу постматеріалістичну спрямованість покоління «незалежності» у порівнянні з іншими (серед його представників частка тих, хто обрав у цьому питанні матеріалістичні цінності, значно нижче). 27% представників наймолодшого покоління цінують «Захист свободи слова» (серед інших трьох поколінь таких лише від 5 до 12 %). Критерій Хі-квадрат для даного двовимірного розподілу підтверджує значимість відмінностей. За своїм другим ціннісним вибором на шкалі «державна / особистість» виділені покоління більше схожі і найчастіше сподіваються на державу, виявляючи патерналізм, хоча й близько п'ятої частини з них обрали тут ту чи іншу постматеріалістичну цінність.

Тобто ціннісна свідомість поколінь є досить синкретичною : їх ціннісні орієнтації спрямовані як на забезпечення (зовнішніми силами) необхідного рівня виживання (що може бути пов'язано з ресурсним дефіцитом в межах радянської системи та складними соціально-економічними умовами вже в незалежній Україні), так і на вільне самовираження та вдосконалення себе та свого оточення (місця проживання та роботи), що може бути зумовлено сприятливими соціокультурними умовами первинної соціалізації та впливом тенденцій індивідуалізації та споживацтва (протягом останніх двох десятиліть) на частину населення.

Тепер визначимо, яким чином серед населення та чотирьох поколінь представлені ціннісні типи за трьома виділеними (відповідно до структури блоку питань) субшкалами. Зважаючи на вказані вище результати, закономірно, що серед усіх трьох субшкал найбільш поширені перші два ціннісних типи. Однак їх (як і двох інших ціннісних типів) представленість серед поколінь відрізняється.

Перший ціннісний тип – «матеріалісти» – найбільше представлений серед поколінь на ціннісних субшкалах «безпека/ свобода» та «державна/ особистість», а I змішаний тип (більше 60%) – на субшкалі «авторитет/ самоврядування». Можна сказати, що практично всі громадяни в умовах сучасного українського суспільства, яке в економічному плані є далеко не процвітаючим, доволі передбачувано обирають спочатку безпеку (як гарантію виживання), а вже потім готові самовиражатися та цінувати (і піклуватися про) свободу цього самовираження, так само, спочатку орієнтуються на економічну стабільність та фізичну захищеність, і лише після того цінують гуманне суспільство. А от коли мова йде про економічний розвиток (уже не стабільність) vs можливості самоврядування та самим докладатися до долі країни («вплив на урядові рішення»), то індивіди не є такими «категоричними», і їх ціннісна свідомість легше включає «різноспрямовані» цінності, оскільки, не бачачи відповідальності й ефективності з боку держави, люди орієнтуються і на авторитет, і в той же час плекають надії на самоврядування.

Оскільки актуальність даної роботи пов'язана з «європейським вибором», до якого сьогодні тяжіє Україна, та (нерівномірною) підтримкою вітчизняним суспільством цінностей, зразків та ідей, які притаманні розвиненим європейським суспільствам, зосередимось на постматеріалістичних цінностях (які в поведінковому аспекті можуть реалізовуватись саме в спрямованості на самореалізацію, індивідуальні досягнення, що й характеризує сьогочасну «європеїстичність») у структурі ціннісної свідомості поколінь. Частка «постматеріалістів» разуче мала: від до 3-6% тих, хто прагне до побудови гуманного суспільства, де б кожен міг вільно виражати свою особистість, відстоювати власні ідеї та ідеали, до 4-10%, які орієнтуються на самовираження і відстоювання свободи та своїх прав. Однак разом із II змішаним типом вони утворюють доволі значимий значимий «постмодерністський потенціал», який становить 10-25% і серед поколінь (особливо за другою субшкалою) розподілений неоднаково. Це ті люди, які в першу чергу обирають самовдосконалення, індивідуалістичні цінності та орієнтовані не стільки на матеріальне збагачення, скільки на досягнення високої якості життя (та успіху).

Оскільки в даній роботі ми зосереджені дещо більше на ціннісних відмінностях, ніж на подібності поколінь, у додатках ми представимо двовимірний розподіл, що найяскравіше показує саме відмінності поколінь: за ціннісною субшкалою «безпека/ свобода» (Додаток 2). Розглядаючи детальніше структуру цінностей чотирьох поколінь, можна сказати, що за субшкалою «авторитет/ самоврядування» перші два покоління виглядають більш матеріалістично спрямованими у порівнянні з населенням в цілому (за ціннісним типом «матеріалісти»), а молодші два – дещо більш постматеріалістично орієнтованими. Натомість за субшкалою «державна/ особистість» таких особливостей не спостерігається: якщо серед населення в цілому «матеріалістів» (які обирають «стабільну економіку» та «боротьбу зі злочинністю») 48%, то серед поколінь їх від 49% (народжені в період «застою соціалізму») до 53,5% (у «післявоєнному» поколінні відлиги).

Друга дослідницька гіпотеза підтверджується. Рівень значущості за критерієм Хі-квадрат $p=0,001$ дозволяє стверджувати, що ціннісні профілі поколінь за другою ціннісною субшкалою справді відрізняються, а коефіцієнт Крамера $V=0,11$ вказує на слабкий, але зв'язок між цінностями та поколінневою приналежністю. Так, «постматеріалістів» (які обрали цінності самовираження) у «післявоєнному» та поколінні «незалежності» по 4 та 10% відповідно (у найстаршому поколінні вони практично не представлені, серед третього покоління їх тільки 2%) (Додаток 2). І в той же час, народжені до Другої світової війни та у період «застою соціалізму», формативний період яких відзначався високим рівнем екзистенціальної незахищеності, незадоволеністю матеріальних потреб, проявили переважно цінності виживання («матеріалістів» серед них дещо більше половини проти 47% та 36% у поколіннях «відлиги» та «незалежності» відповідно).

Перша гіпотеза про зосередженість постматеріалістичних цінностей у представників наймолодшого покоління вже знаходить часткове підтвердження, оскільки за всіма ціннісними шкалами частка постматеріалістів серед покоління «незалежності» більша (від 6,5% до десятої частини), ніж відповідні частки серед інших трьох поколінь (далі ми перевіримо цю гіпотезу, використовуючи інтегральну змінну для вимірювання цінностей).

Відзначимо, що частка «активних реалістів» (у нашій роботі це I змішаний тип на другій субшкалі), яких дослідники визначають як найбільш адекватний сучасним українським соціально-економічним і соціально-політичним реаліям ціннісний тип, значимо найбільша серед наймолодшого покоління (41%, у той час як серед інших поколінь близько 30%). Це можна вважати ще одним підтвердженням того, що нове покоління («незалежності») здатне швидше й ефективніше пристосуватися до нових умов суспільного життя, декларуючи (та реалізуючи) цінності виживання (безпеки) та самовираження, свободи.

Для створення нової інтегральної змінної, що відображала б континуум ціннісної свідомості з урахуванням усіх (шістьох) виборів у просторі «матеріалізм-постматеріалізм» застосуємо процедуру створення нової змінної, задаючи відповідні умови відбору (за методологією Інглхарта, це кількість постматеріалістичних виборів): якщо усі вибори виявилися матеріалістичними – новій інтегральній змінній присвоюється значення 0, за умови одного постматеріалістичного із шести ціннісних виборів змінна набуває значення 1 і за таким алгоритмом крайнє значення змінної – 5 – відповідатиме умові вибору респондентом у всіх випадках постматеріалістичних цінностей. Визначивши частотний розподіл нової змінної (Додаток 3), можемо проаналізувати внутрішню диференціацію простору ціннісної свідомості покоління вітчизняного суспільства. Крайні полюси шкали позначають ціннісні типи «чистих» (впевнених) матеріалістів і постматеріалістів (характеризуються повною, цілісною орієнтацією за усіма виборами) – це найбільш стійкі типи ціннісного середовища, категорії 1 і 4 відповідають «невпевненим» матеріалістам і постматеріалістам (співвідношення антиномічних орієнтацій 5:1), які тяжіють до одного з ціннісних полюсів, але не можуть ідентифікуватися як носії «узгодженої» ціннісної свідомості, оскільки один з шести виборів відноситься до опозиційного полюсу, ніж інші п'ять (що може зокрема бути зумовлено особистісними характеристиками, унікальним життєвим досвідом індивіда чи іншим). Значення 2 та 3 на шкалі можна інтерпретувати як прояв відносно нестійкої, синкретичної системи ціннісних орієнтацій – «поміркваних» (змішаних) матеріалістів і постматеріалістів.

Найбільше респондентів зосереджено на середині ціннісної шкали – змішаних ціннісноорієнтованих типах, причому цінності перших двох поколінь дещо «зсунуті» на ній до полюсу матеріалістичних орієнтацій, що

підтверджує вищезазначену концентрацію цінностей на боці цінностей виживання та сильного зовнішнього авторитету (певних сподівань на сильну владу, але не на себе). Причому, рівень значущості відмінностей між цінностями поколінь (за побудованим нами індексом) за критерієм χ^2 -квадрат $p=0,006$, що вказує на їх дійсну присутність.

Найбільша частка серед усіх виділених поколінь (від 31,5% у «післявоєнному» поколінні до 41% у народжених в період «застою соціалізму») – це «помірковані матеріалісти» із змішаною ціннісною свідомістю, у якій практично на рівних співіснують матеріалістичні та (дещо менше) постматеріалістичні орієнтації. Найбільший розмах (у 10%) між поколіннями спостерігається саме в цьому ціннісному типі та серед «невпевнених матеріалістів», причому якщо частка останніх переважає у двох старших поколіннях, то частка «поміркованих матеріалістів» більша серед двох молодших поколінь. Уже тут простежується тенденція до більшої постматеріалістичної спрямованості молодших поколінь (вікових когорт). Розподіл принаймні «чистих» ціннісних типів на полюсах шкали (Додаток 3) красномовно свідчить про більшу матеріалістичну спрямованість старшого покоління (10% «чистих матеріалістів» серед народжених до Другої світової війни і вдвічі менше – серед покоління «незалежності») та значиме переважання постматеріалізму серед наймолодшого (4% «чистих постматеріалістів» у поколінні «незалежності», в той час як серед трьох інших – близько 1%). Щоб перевірити, чи існує (та наскільки сильний) зв'язок між постматеріалістичною спрямованістю ціннісної свідомості (за інтегральним індексом) та приналежністю до покоління (з наших чотирьох), ми використали коефіцієнт кореляції Спірмена, який підходить для встановлення зв'язку між змінними з порядковими вимірвальними шкалами. Його значення $r_s=0,93$ (при рівні значущості $p=0,05$) вказує на слабкий значущий зв'язок (враховуючи, що існує вплив інших факторів на цінності, це доволі значимий результат) між двома змінними: від найстаршого до наймолодшого покоління зростає «рівень» постматеріалістичності ціннісної свідомості представників покоління. Таким чином, гіпотеза про переважання постматеріалістичних цінностей серед покоління «незалежності» підтверджується. Зважаючи на доводи в теорії Інглхарта, можемо сказати, що соціально-економічні та культурні умови розбудовування незалежної України (що саме припали на процес первинної соціалізації цього покоління) у порівнянні з умовами формативного періоду старших поколінь в межах радянського типу суспільства виявилися більш сприятливими для (значимішого) прояву постматеріалістичних, демократичних цінностей серед сьогоденної молоді.

Враховуючи отримані нами результати, можемо відзначити наступне: спільним для чотирьох поколінь є матеріалізм, адже сукупна частка двох матеріалістичних типів («матеріалістів» та I змішаного) складає 70-90%, хоча, в той же час, саме серед покоління «незалежності» ця частка найменша. Така спільність цілком може бути обумовлена характером економічного та політичного життя сучасної України, в якому живуть та взаємодіють всі представлені покоління. До того ж, їх ціннісні профілі за двома з трьох ціннісних субшкал є дуже подібними (ціннісні типи розподілені за одним і тим же патерном). Відрізняються покоління характерним чином, якщо порівнювати їх цінності, враховуючи одразу всі шість ціннісних виборів. Значимо більше матеріалістів (від «чистих» до «поміркованих») представлено в першу чергу серед народжених після Другої світової війни, а от представником постматеріалістично спрямованої ціннісної свідомості виступає покоління «незалежності».

Цінності, як один з базових компонентів свідомості індивіда та групи, регулюють та спрямовують соціальну взаємодію на міжособистісному та рівні та ширше – соціальні відносини на рівні суспільства. У той же час, цінності виступають об'єктом (різної сили) впливу низки факторів, серед яких слід виділити статусні характеристики. Для того, щоб виявити вплив інших, окрім поколінневої приналежності, факторів на ціннісну диференціацію у нашому дослідженні використаємо, в першу чергу, кростабуляційний та кореляційний аналіз.

Враховуючи особливості опитувальника СДЦ, індикаторами аскриптивних статусів (факторів соціального походження) визначені: стать респондента, вік (у нашому випадку приналежність до одного з чотирьох визначених поколінь), тип населеного пункту та регіон, де проживає респондент, національність. До факторів соціального досягнення віднесені здобутий рівень освіти, рівень доходів сім'ї (співвіднесення зі шкалою з групами від найнижчого до найвищого доходу), належність до класу (суб'єктивна оцінка), характер завдань, якими зайнятий респондент на місці роботи (фізична/ розумова, рутинна/ творча праця), наявність контролюючих функцій (підлеглих) на роботі. Залежною змінною є побудована нами інтегративна змінна – Індекс постматеріалізму.

Для індикаторів аскриптивного статусу, які виміряні у номінальних шкалах, застосуємо кростабуляційний аналіз та оцінку значимості критерію χ^2 -квадрат для таблиць спряженості, щоб визначити, чи значуще і як дані індикатори пов'язані з цінностями. Отримані результати вказують на незначущість відмінностей у ціннісних орієнтаціях за статтю, регіоном проживання і національністю (були виділені такі групи як «українці», «росіяни» та «інші національності»). Однак спостерігається неоднорідна представленість ціннісних типів серед представників різних типів поселень, про що дозволяє стверджувати і значущість критерію χ^2 -квадрат $p=0,001$. Так, «чистих постматеріалістів» більше у великих та дуже великих містах (в інших типах населених пунктів їх практично не виявлено). У той же час, інший полюсний тип «чистих матеріалістів» є, закономірно, у всіх типах поселень, а найбільше представлений – у сільській місцевості (6%) та у дуже великих містах (7%).

Далі за цим же методом було проаналізовано ціннісну диференціацію населення вже залежно від індикатора досягнутого статусу, а саме наявності контролюючих функцій на робочому місці (через запитання «Чи є у Вас підлегли?» із дихотомічною шкалою). Тут відмінності проявилися ще яскравіше і теж значуще: $p=0,007$. Тут ціннісні типи матеріалістичного полюсу більше представлені серед тих, хто не має підлеглих, а ціннісні типи постматеріалістичного полюсу – навпаки. Наприклад, «поміркованих матеріалістів» серед тих, хто має контролюючі функції – 22%, а серед тих, хто не має – 28%. А от «поміркованих постматеріалістів» серед «супервайзерів» 7%, у той час як серед тих, у кого нема підлеглих – вдвічі менше. Виявлені результати можна пояснити тим, що індивіди, які вже досягли керівних посад і мають підлеглих, прагнуть до вищого й вищого ступеню самореалізації (в т.ч. на нових щаблях кар'єрної драбини), більше відчують потребу в свободі особистості, що дозволило б реалізовуватися таким людям. Суспільство, де ідеї (а, отже, й креативність та відповідальність) цінуються в першу чергу, уявляється їм значно привабливим. Натомість, індивіди, які не мають

підлеглих (і, відповідно, зазвичай перебувають на нижчих позиціях) проявляють більше протекціоністські орієнтації, цінують головню сильний авторитет (який зможе забезпечити порядок та стабільність) і піклуються швидше про матеріальне забезпечення себе та родини, ніж про творчий підхід до праці та самореалізацію.

Наступний крок – аналіз кореляційної матриці, яка включає парні кореляції між змінними Індекс пост матеріалізму та індикаторами досягнутого статусу.

Характер завдань, виконуваних на місці роботи, можна виключити з числа факторів, оскільки коефіцієнт кореляції цієї змінної з індексом постматеріалізму хоч і значущий ($p=0,05$), але менше 0,1. А от з іншими трьома показниками індекс значуще корелює майже однаково $r_s \approx 0,1$. Можемо сказати, що виявлено слабкий зв'язок між цінностями та індикаторами досягнутого статусу, і проявляється він у наступних закономірностях: чим вищий рівень освіти респондента, тим більше він проявляє постматеріалістичні цінності; із зростанням рівня доходу родини, збільшується частка «постматеріалістів»; ті, хто відносять себе до вищих класів, частіше обирають постматеріалістичні цінності, і навпаки. Це підтверджує гіпотезу ціннісної значимості того, чого бракує, яка є засадничою для теорії Р.Інглхарта. Люди, які відчують екзистенціальну захищеність, впевненість, що тісно пов'язано і може забезпечуватись відносно високим матеріальним становищем, орієнтовані на досягнення високої якості життя та самореалізації. Натомість, індивіди із малозабезпечених родин, в першу чергу, орієнтовані на виживання, і покладаються в цьому не тільки і не стільки на власні зусилля, а на зовнішній авторитет (в обличчі держави). Так само, представники вищих класів, які відчують автономію та безпеку, більше орієнтовані на цінності самореалізації та самоврядування (для чого є потенціал зокрема в мережі соціальних зв'язків). Зрештою, чим вищий рівень освіти, тим більше домагань реалізувати здобутий в процесі її отримання культурний капітал (знання) у гуманному суспільстві, де цінується особистість.

Але, в той же час, індикатори досягнутого статусу корелюють між собою на середньому рівні (значення відповідних коефіцієнтів – від 0,283 до 0,466). І хоч це не говорить про їх функціональну залежність (коли коефіцієнт кореляції більше 0,8), цей взаємозв'язок слід враховувати при побудові моделі та інтерпретації. Так, чим вищий рівень освіти, тим, зазвичай (хоч і не завжди), індивід має більше шансів на кваліфіковану роботу, а з нею – на гідну й високу оплату праці, що безпосередньо впливає на рівень доходу родини. Так само, люди, які отримали незакінчену або повну вищу освіту, чий дохід у сім'ї відносно високий, більше схильні співвідносити себе із вищими класами.

Виходячи з цих результатів, третю дослідницьку гіпотезу не можна спростувати: ми можемо стверджувати про слабкий, але значущий зв'язок факторів (кожного окремо) соціального досягнення та ціннісних відмінностей: чим вищий досягнутий статус, тим більше індивід орієнтований на постматеріалістичні цінності, та навпаки. Однак статистична модель лінійної регресії з ними в даному випадку не буде мати достатньої пояснювальної сили.

Щодо поколінневої приналежності, яка є аскриптивною характеристикою, то, як вже було визначено вище, вона теж має слабкий, але значущий вплив на цінності. Але слід відзначити, що й вік цілком може «акумулявати» в собі досягнуті статуси: представники різних поколінь, які формувались під впливом різних умов формативного періоду, мають різні життєві шанси та стратегії. Вони мали різні можливості (зумовлені й об'єктивними суспільними чинниками) отримати освіту, і, як наслідок, кращу роботу. Таким чином, знаходячись на різних «позиціях» (відображаючи горизонтальне сегментування суспільства), вони по-різному оцінюються своє становище, мають відмінні ціннісні орієнтації. У цьому сенсі він виступає як соціальний ресурс, що регулює соціальну взаємодію та здатний впливати на цінності індивіда.

Висновки

1. Ціннісна проблематика ґрунтовно вивчається науковцями гуманітарних та суспільствознавчих галузей знання вже протягом не менше як століття, однак досі залишаються маловивчені області, а нові умови суспільного життя та глобальної взаємодії надають передумови для осмислення й пояснення трансформацій ціннісних систем та механізмів їх регулятивного впливу. Наразі в академічній спільноті не існує єдиностайності у трактуванні таких базових понять, як «цінності» та «ціннісні орієнтації»: хтось інтерпретує їх в «атрибутивному» аспекті (як характеристики певних об'єктів, предметів дійсності), інші – як самі значення, ідеали, цілі (схилиючись більше до духовної сфери), а деякі соціологи та психологи наголошують на регулятивному, активізовуючому потенціалі цінностей як нормативних образів та смислів. В контексті даної роботи ми схилиємось до останнього визначення.

2. Соціальні дослідники з пострадянських країн звертаються до вивчення ціннісної свідомості суспільства та окремих його груп, класів (особливо молоді, як потенційного втілювача ціннісних ідеалів), однак зазвичай такі обстеження мають «однобічний» характер в тому сенсі, що у таких розвідках зачіпається один-два аспекти аксіопроблематики: описується диференціація ціннісних орієнтацій, а в деяких дослідженнях взаємозв'язок виявлених відмінностей із соціально-економічними індикаторами на індивідуальному (професійний, освітній, майновий статус) та національному (ВВП, рівень народжуваності/смертності тощо) рівнях аналізу. Але низка подібних праць все ж дає можливість виявити певні сутнісні риси та особливості ціннісної свідомості українського суспільства на тлі пострадянського та загальноєвропейського простору. Так, в останні десятиріччя на рівні суспільства спостерігаються видозміни цінностей українців у напрямку зменшення частки матеріалістичних ціннісних типів і збільшення частки «змішаних» форм ціннісної свідомості, що також є індикатором трансформаційності, «перехідності» сучасного стану суспільства. Однак досі не було здійснено спроб емпіричного аналізу та пояснення ціннісних відмінностей поколінь та визначення того, які ціннісні орієнтири для них є інтегруючими. Оскільки це питання актуалізується сьогодні у зв'язку з євроінтеграційними намірами України (та їх нерівномірною підтримкою серед різних соціальних груп), в даній роботі ми емпірично

виявили відмінності та подібності у структурі цінностей (в просторі матеріалізму-постматеріалізму) поколінь українського суспільства.

3. Через соціальний контекст формативного періоду в даному дослідженні ми визначаємо чотири покоління (описані в *Таблиці 1*).

Грунтуючись на методології Р. Інглхарта та аналізуючи базу даних 6-ї хвилі Світового дослідження цінностей ми отримали наступні емпіричні результати:

➤ у структурі ціннісної свідомості усіх чотирьох поколінь переважають ціннісні орієнтації матеріалістичного полюсу, що особливо стосується цінностей виживання (екзистенціальної безпеки) та зовнішнього авторитету (сильної держави чи інших інституцій, які саме і гарантуватимуть певний мінімальний рівень такого почуття безпеки). Емпіричним проявом синкретичності їх ціннісної системи є переважання «змішаного» типу ціннісних преференцій (який найбільш яскраво проявляється на ціннісній шкалі «авторитет-самоврядування» із часткою першого змішаного типу ціннісних виборів не менше 60%) : умови первинної соціалізації як в межах розбудови суспільства колишнього СРСР, так і сучасного етапу державотворення незалежної України, складнощі переорієнтації культурних та політико-економічних відносин не сприяли чіткому встановленню ціннісних пріоритетів. Тож наразі консолідуючими, спільними для поколінь цінностями виступають матеріалістичні, а от постматеріалістичні ціннісні орієнтації різнять представників поколінь і більше характерні для молодших поколінь;

➤ для ціннісних орієнтацій громадян (у сучасному українському суспільстві) характерний слабкий, але значущий зв'язок як з факторами соціального походження (поколінневою приналежністю та типом поселення, де проживає індивід), так і з факторами соціального досягнення (рівнем освіти, рівнем доходу родини, контролюючими функціями на роботі). Чим вищий рівень досягнутого статусу, тим більше постматеріалістично орієнтований індивід. Цей висновок є близьким до гіпотези Інглхарта: матеріальні умови вищого рівня якості, що супроводжують виховання індивіда, можуть сприяти розвитку у нього постматеріалістичних цінностей вільної особистості. Так само, досягнення відносно високого статусу (який забезпечується відносно високим матеріальним забезпеченням, яке, у свою чергу, пов'язане з вищим рівнем освіти) сприяє прояву цінностей самореалізації та вільної особистості;

➤ у цілому за своїми цінностями найбільше серед інших вирізняється покоління «незалежності». Це можна пояснити тим, що все більше молодих людей орієнтуються на власні зусилля як фактор досягнення життєвого успіху і готові розвивати свої вміння, компетентності, але все ж пов'язуючи цінність самовираження із цінностями добробуту та безпеки. Такі результати узгоджуються з висновками Семенової щодо поколінь російського суспільства. Різкий злам системи, що існувала, призвів до суттєвих змін у соціокультурній спадковості. Такі важливі складові її механізму, як освіта та виховання, останнім часом помітно поступилися в системі соціалізації молоді інститутам і цінностям культури масового споживання. Більше того, інститути соціалізації зараз не тільки розрізнені, а й конкурентні, перебувають в нерівних умовах щодо поширення свого впливу. Тож якщо для європейських суспільств, згідно з Інглхартом, міжгенераційний ціннісний зсув яскраво відобразився у відмінностях між довоєнним та післявоєнним поколіннями, то для українського суспільства цей зсув простежується стосовно поколінь радянського суспільства та покоління незалежної України.

Одним з наших завдань була перевірка пояснювального потенціалу поняття «покоління», яке досі у вітчизняній соціології використовувалось переважно в теоретичних дискусіях та намаганнях систематизувати уявлення про цей феномен. Ми дійшли висновку, що покоління таки виступає емпіричним та пояснювальним інструментом. Через особливості того, як формувалось покоління і в яких умовах пройшло свій життєвий шлях, можна пояснювати зокрема ціннісні відмінності між поколіннями, а в подальших розвідках використовувати цю можливість для аналізу відмінного та спільного у свідомості та соціальній поведінці різних поколінь. Також напрямками подальших досліджень можуть виступати відстеження динаміки цінностей поколінь та аналіз ціннісної диференціації у поколінневому розрізі з застосуванням інших методик вимірювання.

В умовах швидких суспільних змін «оновлена» система ціннісних орієнтацій не завжди встигає сформуватися, адже фундаментальні цінності залишаються незмінними, але їх значення може зменшуватися під впливом надання вагомості декларованим цінностям-цілям, цінностям-засобам, цінностям «сьогодення». Саме ці тимчасові, ситуативні цінності виконують функцію забезпечення сприйняття тих перетворень, до яких прагне суспільство. Інституціональні перетворення стають незворотними лише в тому випадку, коли вони, по-перше, сприймаються суспільством, по-друге, коли вони закріплені, підтверджені системою цінностей, на яку орієнтується суспільство, яка панує у громадській свідомості. Значна легітимація серед наймолодшого покоління сучасного українського суспільства постматеріалістичних цінностей самовираження та вільної особистості в гуманному суспільстві, за умови їх сприятливої реалізації в найближчому майбутньому дають надію на поступове просування інституційної системи українського суспільства в напрямку європейського зразка.

References

1. Бакиров В. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. – Х.: Вища школа. –1988. – 152 с. [Bakirov V. Tsennostnoe soznaniye u aktyvnyzatsiia chelovecheskoho faktora. – Kh.: Vyshcha shkola. –1988. – 152 s.]
2. Беляева Л.А. Социальный портрет возрастных когорт в постсоветской России // Социологические исследования. – 2004. – № 10. – С. 31-41. [Beliaeva L.A. Sotsial'nyi portret vozrastnykh kohort v postsovetsoi Rossii // Sotsiologicheskiye issledovaniya. – 2004. – # 10. – S. 31-41.]
3. Дубин Б.В. Поколение: смысл и границы понятия // Отцы и дети: поколенческий анализ современной России / под ред. Левады Ю., Шанина Т. – М.: НЛО, 2005. – С. 61-79. [Dubyn B.V. Pokoleniye: smysl i hranytsy poniatiya // Ottsy y dety: pokolencheskyi analiz sovremennoi Rossii / pod red. Levady Iu., Shanyina T. – M.: NLO, 2005. – S. 61-79.]

4. Кіпень В. Українське студентство: на що орієнтуємося і що цінуємо? // Управління освітою. - 2001. - № 22. - С. 10. [Kipeny V. Ukrain's'ke studentstvo: na shcho oriēntuiēmosiā i shcho tsiņuiēmo? // Upravlinniā osvitoiū. - 2001. - # 22. - S. 10.]
5. Колодий И. Средний класс, демократические ценности и политические предпочтения: до и после «оранжевой революции» // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2007. - №3. - С. 128-153. [Kolodyi Y. Srednyi klass, demokratycheskye tsennosti y politycheskye preferentsyy: do y posle «oranzhevoi revoliūtsyy» // Soťsyolohyā: teoriā, metody, marketynh. - 2007. - #3. - S. 128-153.]
6. Лапин Н.И. Модернизация базовых ценностей россиян // Социологические исследования. - 1996. - № 5. - С. 3-23. [Lapyn N.Y. Modernizatsiā bazovykh tsennosteĭ rossiān // Soťsyolohycheskye yssledovaniā. - 1996. - # 5. - S. 3-23.]
7. Левада Ю.А. Поколения XX века: возможности исследования // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. - 2001. - № 5. - С. 7-14. [Levada Iū.A. Pokoleniā KhKh veka: vozmozhŋnosti yssledovaniā // Monytorynh obshchestvennoho mneniā: ēkonomycheskye y soťsyal'nyie peremeny. - 2001. - # 5. - S. 7-14.]
8. Лобанова А. С., Чутова Н. П. Ценностные ориентации : концептуализация понятия в контексте социальных изменений. // ГРАНИ: [науково-теоретичний громадсько-політичний альманах]. - Дн-ськ: Вид-во ДНУ, 2009. - №3 (65). - С.89-93. [Lobanova A. S., Chutova N. P. Tsennostnyie orientatsyy : kontseptualyzatsiā poniatiā v kontekste soťsyal'nykh yzmeneniy. // HRANI: [naukovo-teoretichnyi al'manakh]. - Dn-s'k: Vyd-vo DNU, 2009. - #3 (65). - S.89-93.]
9. Новікова Л. О. Соціоструктурна диференціація ціннісних орієнтацій студентів університету // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. - К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. - Вип.5. - С.28-34. [Novikova L. O. Soťsiostrukturna dyferentsiatsiā tsinnisnykh oriēntatsiĭ studentiv univertsytetu // Visnyk Kyĭvs'koho natsional'noho univertsytetu imeni Tarasa Shevchenka. Soťsiolohiā. - K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyĭvs'kyĭ univertsytet", 2014. - Vyp.5. - S.28-34.]
10. Ручка А.А. Социальные ценности и нормы. (Некоторые теоретические и прикладные вопросы социологического анализа). - К.: Наук. думка, 1976. - 152 с. [Ruchka A.A. Soťsyal'nyie tsennosti y normy. (Nekotorye teoreticheskye y prykladnyie voprosy soťsyolohycheskoho analiza). - K.: Nauk. dumka, 1976. - 152 s.]
11. Ручка А.О. Ціннісна ментальність українського соціуму в першій декаді нового століття // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. - К.: ІС НАНУ, 2009. - С.285-292. [Ruchka A.O. Tsinnisna mental'nist' ukraińsk'oho soťsiumu v pershiĭ dekadĭ novoho stolittiā // Ukrain's'ke suspil'stvo 1992–2009. Dynamika soťsial'nykh zmin. - K.: IS NANU, 2009. - S.285-292.]
12. Семенова В.В. Возраст как социальный ресурс: возможные источники социального неравенства // Россия реформирующаяся: Ежегодник - 2004 / Отв. ред. Л.М. Дробизева. - М.: Институт социологии РАН. - 2004. - С. 157-170. [Semenova V.V. Vozrast kak soťsyal'nyi resurs: vozmozhnyie istochniki soťsial'nogo neravenstva // Rossiya reformyruushchaisiā: Ezhegodnyk - 2004 / Otv. red. L.M. Drobiz'eva. - M.: Ynstytut soťsyolohyy RAN. - 2004. - S. 157-170.]
13. Семенова В.В. Дифференциация и консолидация поколений // Россия: трансформирующееся общество / Под редакцией В.А. Ядова. - М.: Издательство «КАНОН-пресс-Ц». - 2001. - С. 256-271. [Semenova V.V. Dyfferentsyatsiā y konsolydatsiā pokoleniy // Rossiya: transformyruushcheesia obshchestvo / Pod redaktsiēĭ V.A. Iadova. - M.: Yzdatel'stvo «KANON-pess-Ts». - 2001. - S. 256-271.]
14. Сокурянська Л. Г. Ціннісна детермінація становлення соціальної суб'єктності студентства в умовах соціокультурної трансформації. Автореф. дис. ... д-ра соціолог. наук. : спец. 22.00.04 / Л.Г. Сокурянська; Харківський нац. ун-т ім. Володимира Каразіна. - Х., 2007. - 44 с. [Sokuriāns'ka L. H. Tsinnisna determinatsiā stanovlenniā soťsial'noi sub'iektnosti studentstva v umovakh soťsiokul'turnoi transformatsiĭ. Avtoref. dys. ... d-ra soťsioloh. nauk. : spets. 22.00.04 / L.H. Sokuriāns'ka; Kharkivs'kyĭ nats. un-t im. Volodymyra Karazina. - Kh., 2007. - 44 s.]
15. Социальные идентификации и идентичности / С.А.Макеев, С.Н.Оксамитная, Е.В.Швачко. — Киев: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. - 185 с. [Soťsyal'nyie ydentyfkatsyy y ydentychnosti / S.A.Makeev, S.N.Oksamytnaiā, E.V.Shvachko. — Kyev: Yn-t soťsyolohyy NAN Ukraĭny, 1996. - 185 s.]
16. Титма М.Х., Саар Э.А. Молодое поколение. - М.: Мысль, 1986. - 255 с. [Tytma M.Kh., Saar E.A. Molodoe pokoleniye. - M.: Mysl', 1986. - 255 s.]
17. Урланис Б.Ц. История одного поколения. (Социально-демографический очерк). - М., 1968. - 268 с. [Urlanis B.Ts. Ystoriā odnogo pokoleniā. (Soťsyal'no-demohrafycheskyĭ ocherk). - M., 1968. - 268 s.]
18. Ядов В. А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. - Л. : Наука. - 1979. - 264 с. [Iadov V. A. Samorehul'iatsiā y prohnozovuvanye soťsyal'noho povedeniā lichnosti. - L. : Nauka. - 1979. - 264 s.]
19. Becker H. Dynamics of Cohort and Generations Research. - Thesis Publishers, Amsterdam. - 1992. - pp. 31–51.
20. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. - Princeton University Press, New Jersey. - 1997. - 440 pp.
21. Mannheim K. The Problem of Generations // Essays on the Sociology of Knowledge. - London: Routledge and Kegan Paul. - 1952. - pp. 276-322.

надійшла до редколегії 2015